

KÖNYVEKRŐL

Réthy Endréné: Motiváció, tanulás, tanítás. Miért tanulunk jól vagy rosszul?

Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003.

A XX. század végén, a XXI. század elején új társadalmi, gazdasági, politikai kontextusban jelentkeznek azok a – pedagógiai gondolkodás és kutatás történetében (más hangsúlyokkal, más kontextusban ugyan, de) újra és újra előbukkanó – problémák, hiányok és igények, melyek az iskolai tanulás és tanítás hatékonyságában vagy hatástalanságában, eredményességében vagy eredménytelenségében írhatók le. Az élethosszig tartó tanulás nyomasztó szükségessége és felszabadító, önmegújító, önkiteljesítő lehetősége, a hatékonyabb és eredményesebb tanulás iránti társadalmi igény felerősödése okán különös érdeklődés kísérheti azokat a műveket, melyek a(z) (iskolai) tanulás kutatására, fejlesztésére fókuszálnak.

Számos oktatás- és képzéspolitikai elemzés, szakanyag, kutatási beszámoló, tanulmány és tanulmánykötet hívja fel a figyelmet a(z) élethosszig tartó tanulás kapcsán a társadalom, az oktatási intézmények felelősségére. Az oktatás intézményeinek fontos alapozó, előkészítő szerepük van abban, hogy a(z) élethosszig tartó tanulásra motiválttá és képessé tegyék a gyermekeket, fiatalokat. A társadalomnak, a munkaerőpiacnak pedig abban van szerepe és felelőssége, hogy miként ismeri el a különféle képzettségeket, miként biztosítja az élethosszig tartó tanulás során megszerzett újabb és újabb tudás elismertetését. Az értelmes, hatékony tanulás, s egyúttal az élethosszig tartó tanulás megalapozását alapvetően befolyásolja az, miféle tanulást mozgósít az iskola, milyen a tanulásról, a tanulási motivációról alkotott felfogásunk, mi jellemzi a tanulás és a motivációs rendszer megismeréséhez, fejlesztéséhez kapcsolódó tudásunkat.

A Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában megjelent – *Motiváció, tanulás, tanítás. Miért tanulunk jól vagy rosszul?* címet viselő – kötet méltán invitálja tanulmányozásra, a „miért”-ekre adható válaszok megfontolására a pedagógusokat, a pedagógusjelölteket, a pedagógiai kutatókat. *Réthy Endréné* legújabb könyve mintegy szintézisét jelenti annak a több évtizedes kutatómunkának, mely a szerző tanulás és motiváció iránti szakmai elkötelezettségéről, kutatói hozzáértéséről és felelősségéről tanúskodik.

Az egyes fejezetek koherens egésze szervesítik a könyvet, ugyanakkor megadják az önálló létezés teljességét is. A könyv az egyes fejezetek sorrendjében – egy következetesen épített logika vonalvezetésében: az elméleti háttért feltáró, a vonatkozó fogalmi kör értelmezését, struktúráját és működését felmutató, a kapcsolódó vizsgálatokat rendszerezetten felvillantó, a saját empirikus kutatás gazdagságát bemutató vonalvezetésben – jól követhető, feldolgozható. Ugyanakkor az egyes fejezetek (fejezetcímek) sajátos üzenete egyedi prioritások felállítására ingerelheti, ösztönözheti az olvasót. A címben vállalt téma multidiszciplináris (pedagógiai, pszichológiai, esetenként szociológiai, etikai vagy éppen mentálhigiénés nézőpontú) megközelítése, a téma teoretikus és empirikus elemzése, a pedagógiai diagnózis felállításának igénye a felhasználók széles körét szólíthatja meg. A könyvben feltárt, feltárulkozó sokszínű materiában ki-ki megtalálhatja a „nekivaló”, eddigi tudásában megerősítő, eddigi tudását kiegészítő vagy éppen átváltoztató mondanivalót, a konstruktív kritikára, a további kérdések, kételyek, kutatási irányok mozgósítására ösztönző elemeket.

A könyv első nagy egységét képező fejezetekben a tanulási motiváció, a tanulás és a tanítás komplex, teoretikus, multidiszciplináris megközelítését vállalja és valósítja meg a szerző. A könyv második nagy egységét képező fejezetek *Réthy Endréné* empirikus kutatásait, a tanulók tanulási motivációjára, attribúciójára, valamint a tanárok motiváló tevékenységére irányuló vizsgálatait tárják az olvasó elé.

A tanulási motiváció pedagógiai megközelítésének problémátörténeti elemzése, valamint a motivációval kapcsolatos pszichológiai elméletek strukturált, értelmező felmutatása segíti láthatóvá, megélhetővé és megérthetővé tenni a motiváció kutatásának azt a dinamikáját, mely az utóbbi évek paradigmaváltásához vezetett. E paradigmaváltáshoz vezető út sajátos előzményét jelenti a múlt század nyolcvanas éveitől érzékelhető változás. Egyik meghatározó jegyeként jeleníti meg a szerző az integrációra való törekvést, mely az eddigi kutatási irányok közelítésmódjának, mondanivalójának, eredményének számbavételét, elemzését, az integráció szintjének mérlegelését jelenti. A másik jellemző változás a tanulási motiváció olyan tág értelmezésében ragadható meg, melynek értelmében a motiváció minden tanulási folyamat és állapot számára meghatározó, átfog minden tudatos és tudattalan lelki folyamatot. Ebben az időben több kutató érdeklődése irányult a motiváció, a kogníció és az emóció kapcsolat összefüggéseinek tisztázására is. A tanulási motiváció értelmezésében – a kilencvenes évektől – tetten érhető paradigmaváltás lényegének tételezi *Réthy Endréné* azt a felismerést, hogy a személyiségen belüli kognitív és nem kognitív tényezők csak szerves egymásra hatásukban, kölcsönhatásukban tételezhetők. Többé már nem indokolt redukáltan, egy vagy két tényezőre visszavezetni a motiváció hatásmechanizmusát. Az egyén, a személyiség szerepe is új értelmezést nyer önmaga motivációs szférájának kialakításában. Új távlatot nyit a motivációkutatásban az önszabályozás, a dinamikus öndetermináló folyamat kérdéskörének vizsgálata. A szerző állítja, s a könyvben felmutatott példákön, elemzéseken keresztül bizonyítja, hogy a motiváció mint önfejlődő, hierarchikus, komplex komponensrendszer csak multifaktorális, multidiszciplináris módon vizsgálható.

A tanulás és a motiváció kapcsolatát feltáró fejezet a fentebb jelzett szemlélet és szellemiség jegyében íródott. A tanulási motiváció mint biológiai, fiziológiai, pszichológiai, pedagógiai és etikai jelenség a tanulók, a szakemberek, a kutatók széles körét invitál(hat)ja tanulmányozásra, kutatásra, együttgondolkodásra és együttműködésre a motiváció megértése és hatékony fejlesztése érdekében. A tanuló egyének, a tanulást támogató, fejlesztő szakemberek nem hagyhatják figyelmen kívül azt a felismerést, melynek a könyv gondolatmenete többszörösen is különös nyomatékot ad, s mely szerint a tanulás folyamata nemcsak intellektuális teljesítmény, hanem egyidejűleg motivációs és emocionális megküzdési helyzet is. A tanulási motivációval foglalkozó szakemberek, kutatók, s a szerző – kutatói, szakírói tudásából, tapasztalatából fakadó – törekvése is annak felmutatására, bizonyítására irányul, hogy a tanulási motiváció a tanuló önszabályozó folyamatainak részeként személhető, fejleszhető. A tanulási motiváció a tanuló (egyének) által meghatározott folyamatként értelmezhető, és pedig olyan folyamatként, amely önszabályozó interakciókon keresztül valósul meg. Az önszabályozó tanulás pedig, olyan komplex, interaktív folyamatot jelent, mely a kognitív és a motivációs önregulációt egyaránt magában foglalja.

Nem véletlen tehát, hogy *Réthy Endréné* különös figyelmet szentel – e fejezeten belül – a motiváció és az önszabályozó tanulás, a metakogníció és az önszabályozás, valamint a szándék, elhatározás, akarat, megküzdés motivációt alakító tényezői kérdéskörének. Ezen alfejezetek késztet(het)ik az olvasót többek között az önszabályozó tanulási folyamat lényegiségének, területeinek és fázisainak, a metakogníció (a tudásunkról, a saját kognitív folyamatainkról, azok eredményeiről és befolyásolási lehetőségeiről való tudás) értelmezésének, jelentőségének és komponenseinek, valamint a tanulási motiváció akarati összetevőinek mélyebb megértésére és további tanulmányozására. Ösztönözhetnek annak átgondolására is, hogy milyen szakértelem, milyen háttértudás mozgósítása, milyen tennivalók számbavétele szükséges az önszabályozás motivációs és kognitív területének együttes fejlődéséhez és fejlesztéséhez, a kognitív és metakognitív, a motivációs és érzelmi komponensek működéséhez és működtetéséhez. Sajátos megvilágításba helyezik a személyes, valamint a szakmai felelősség és hozzáértés kérdéskörét azok a kutatások, amelyek a tanulási motiváció és a metakogníció, valamint a tanulási erőfeszítés és a teljesítményszint összefüggését mutatják, amelyek arra hívják fel a figyelmet, hogy a tanulók aktivitása és teljesítménye megjósolható a metakognitív tervezési, ellenőrzési és szabályozási tevékenység alapján.

A tanulás és motiváció kapcsolatát felmutató fejezeten belül külön alfejezetben foglalja össze a szerző a tanulási motivációt alakító fontosabb tényezőket. Foglalkozik az egyéni tanulástörténet során szerzett tapasztalatokkal, a munkamagatartás és a teljesítménymotiváció kapcsolatával, a tanulók szociális igényei közötti kü-

lönbségekkel, az egyes tevékenységek oki hátterének (kauzális attribúció) megítélésével, a tanulók eltérő tanulási motivációival, a tanulási orientációk, stílusok, technikák, stratégiák különbözőségével, a tanulói személyiség karakterjegyeivel, a tanulók aktuális érzelmeivel, az érdeklődéssel, a család általános szociokulturális befolyásával. Mindez rávilágít arra, hogy az egyén és a környezet interakciójában fejlődő tanulási motiváció e tényezők egymásra hatásának összefüggésében értelmezhető, tártható fel, érthető meg és alakítható. A tanulást és a tanulási motivációt fejlesztő szakemberek számára külön megfontolást érdemelnek, netán konstruktív kritikára vagy éppen önkritikára ösztönözhetnek azok a következtetések, melyek például a következőket emelik ki. „*A tanulói lemondás, rezignáció, depresszió nem egyéni karaktervonás és nem is végzettszerű tény, sokkal inkább a tanítási folyamat következménye.*” (63. o.) „*Minden feladatot csak megfelelő aktivációs szinten lehet eredményesen megoldani.*” (64. o.) „*A kauzális attribúció és a teljesítményelérő magatartás kapcsolata szoros.*” (65. o.) „*A motivációs szféra tartalmi oldalának fejlődését a gyermeknek az őt körülvevő valósággal való sokoldalú kontaktusa s mindenekelőtt a tanulási tevékenység szervezési módja befolyásolja.*” (67. o.) „*A különféle tanulási stílussal rendelkező tanulók más-más tanítási stílust igényelnek.*” (69. o.) „*A tanulói érdeklődés ott fejlődhet kielégítően, ahol létezik a három alapfeltétel: az autonómia, a kompetencia, a szociális igény.*” (70. o.) „*A motiváció alakulásának folyamatában nagy jelentőségű az egyén aktív önszabályozása. (...) az önszabályozó tanulás csak a motívumok önszabályozásán keresztül érhető el és fordítva.*” (73. o.)

A motiválás fontos pedagógiai feladatával kapcsolatban külön fejezet invitálja párbeszédre az olvasót. Átgondolhatjuk azt, vajon a tanítással kapcsolatos felfogások miként befolyásolják a tanulás és a motiváció értelmezését és fejlesztését. Megkereshetjük saját válaszainkat arra is, vajon az önszabályozást biztosító oktatási folyamat garantálja-e leginkább a hatékony tanulási motivációt. Mérlegelhetjük továbbá azt, vajon a tanítás számunkra is „*kognitív és motivációs önszabályozást kialakító interaktív tevékenységrendszer*”-ként értelmezhető és valósítandó/valósítható meg (vö. 77. o.). Kutatóként, szakíróként, felső- és közoktatásban dolgozó pedagógusként, pedagógus-továbbképzések szakembereként, tanár szakos egyetemi, főiskolai hallgatóként azt is megfontolhatjuk, mit teszünk, tehetünk annak érdekében, hogy a metakogníció tanulásban és tanításban betöltött szerepét kiteljesítsük. Lehetséges válaszokat gyűjthetünk arra is, vajon ez a fejezet meggyőzött-e arról, hogy a motiválás nem „*egy-egy mozzanatnak, a tanulás megindításához szükséges kelléknek*” tekinthető csupán, hogy a motiválás „*cél mint a személyiségfejlesztés programja a magasabb szintű motivációk kialakítására, s eszköz mint a megfelelő hatékonyságú tanulás nélkülözhetetlen segítője*” (vö. 79., 81. o.). Számba vehetjük azt is, vajon a pedagógiai környezet stratégiáinak, a minőségi tanítást biztosító eljárásoknak, technikáknak felmutatása, szerző által történő számbavétele, miként értéktelvez(het)i a hatékonyabb pedagógiai gyakorlat megvalósításának igényét.

A motiváció, a tanulás, a tanítás mibenlétét feltáró teoretikus, értelmező, a saját olvasói értelmezés, jelentés megkeresésére invitáló fejezetek után kerül sor a téma empirikus megközelítésére. A könyv második nagy egységének bevezető fejezete a tanulási motiváció főbb vizsgálati irányairól nyújt rendszerező áttekintést. Ebből látható, hogy a motiváció vizsgálatának egyik kutatói köre a motiváció mint a személyiség nem kognitív szférájához tartozó jelenség vizsgálatára fókuszált. A motivációt vizsgáló másik irányzat figyelmét a kognitív és nem kognitív jelenségek együttes vizsgálatára irányította. Más kutatói körök a tanítási és tanulási tevékenység mint a tanulási motiváció alakulására ható fontos tényező vizsgálatára koncentráltak. A személyiség és környezete közötti összefüggést hangsúlyozó motivációs elméletek alapján folyó vizsgálatok figyelme egyre inkább a kognitív és nem kognitív folyamatokat egyaránt befolyásoló tanulási motiváció komplex tanulmányozására irányult. Említést érdemelnek még a tanulási motivációt fejlesztő kísérleti tréningek is.

A következő fejezetek a szerző – elsősorban kvalitatív kutatásmetodikára alapozott – empirikus vizsgálatait mutatják be. Külön megfontolásra, összevetésre nyújtanak alapot és lehetőséget a különböző időpontokban – évtizednyi távlatokban – lefolytatott vizsgálatok.

A tanulók tanulási motívumaival kapcsolatos „saját hangját” feltáró, sokféle településtípusra és iskolatípusra kiterjedő kutatás a 2. évfolyamtól az egyetemig terjedő tanulói kör által megfogalmazott motívumok regisztrálására és elemzésére irányult. Az 1985–87 közötti első és a mintegy 15 évvel később lefolytatott vizsgálat minőségi elemzése jelentős eltérésre hívta fel a figyelmet. Éspedig arra, hogy a felnőttek világából átvett

formális szövegek jórészt eltűntek, az elkerülő tanulási motívumok előfordulási gyakorisága jóval magasabb lett, s a tanulás tartalma iránt megmutató érdeklődés szerepe kiemelkedő növekedést mutatott.

A kauzális attribúció témakörében lefolytatott vizsgálatok az egyetemisták „saját hangját” kívánták meg-
szólaltatni vizsgateljesítményük okairól. E kutatásában a szerző arra keresett választ, miféle okokra vezetnek vissza vizsgateljesítményeiket a hallgatók, s ezen okok tételezését mennyire befolyásolja a vizsgák eredménye, a személyiségen belüli tényezők (pl. intelligencia, szorgalom), s a felsőoktatásban eltöltött idő. Az 1990–92, valamint az 1998–99 között történt adatfelvétel legmarkánsabb különbsége, hogy a véletlen (a szerencse/pech) szerepe az attribúciókban jelentősen csökkent, a tanulási módszerek szerepének felismerése viszont növekedett.

A „tanárok hangját” megismerni szándékozó vizsgálat arra irányult, miként vélekednek a pedagógusok „tanítványaik elképzelt hangjáról”, tanulási motívumairól. A vizsgálat eredménye felmutatja azt a különbséget, amely a pedagógusok által észlelt, a tanulóknak tulajdonított motívumok és a tanulók által valóban megjelölt motívumok között feszülnek. Míg a tanári megítélés a jó jegy, a szülői elismerés, a rossz jegy elkerülését helyezi a tanulási motívumok első három ranghelyére, addig a diákok a lustaságnak (mint a rossz tanulás indokaként megjelölt ún. elkerülő motívumnak), a tantárgyi érdeklődésnek és a továbbtanulásnak (mint tanulásra ösztönző tényezőnek) tulajdonítanak kiemelt szerepet. Egyik alapvető szerzői következtetés: kívánatos lenne, ha a pedagógusok a tanulói motívumok megismerésének technikáit elsajátítanák.

A „tanárok saját hangját” kutató vizsgálat a tanárok motiváló tevékenységének felmutatására fókuszált. Bár szignifikáns eltérést az újabb eredmények összevetése az 1981-82-ben kapott adatokkal nem mutat, eltérések, elmozdulások láthatók. Az elégedettséget befolyásoló bizonyos külső és belső feltételekkel kapcsolatban (pl. technikai eszközök, iskola általános felszereltsége, túlterheltség érzése tekintetében) kritikusabbá váltak a pedagógusok. A differenciált motiválás (pl. főként a tevékenységrepertoár bővítése, esetenként a kiegészítő tananyagok használata, a tankönyvek rugalmas alkalmazása, a tanulói kérdésekre figyelés) terén bizonyos előrelépés jelentkezik. A szerző többek között felhívja a figyelmet az időnként háttérbe szoruló minőségi tanítás jelentőségére, s ezzel együtt a tanulási motiváció hatékonyabb fejlesztésének szerepére is.

A könyv gazdag melléklete az empirikus vizsgálati anyag adatainak, vizsgálati eszközeinek mélyebb megismeréséhez járul hozzá.

A könyv utolsó – a szerzői következtetéseket, összegzést felvállaló – fejezetének mértéktartó gondolatai a befejezettség és a befejezetlenség dinamikáját egyaránt magukban hordozzák. Csak a könyvet teszik befejezetté. A felhasználók, a kritikusán és önkritikusán elemzők számára a tudni- és tennivalók újabb dimenzióit mozgósíthatják.

Bárdossy Ildikó